

Cultureel erfgoed sociaal en politiek gezien¹

Paul Schnabel Nederlanders hebben, vergeleken bij andere Europeanen, veel belangstelling voor hun cultureel erfgoed. Het besef van een nationale, regionale of lokale identiteit is toegenomen. Tegelijkertijd verandert de aard van cultureel erfgoed. Wat moet worden bewaard en wat niet en in hoeverre de overheid daarin een rol moet spelen, blijft altijd onderwerp van discussie.

Om cultureel erfgoed tot een zaak van de overheid te maken, was behoorlijk wat particulier initiatief nodig. Zeker tot het laatste kwart van de negentiende eeuw zag de overheid daarin geen taak voor zichzelf. Met het adagium van Thorbecke heeft dat niet zoveel te maken; de overheid hoefde zich voor het cultureel erfgoed nooit op te stellen als 'beoordelaar van kunst'. Het ging meer om de bereidheid het historisch en cultureel erfgoed wettelijk te beschermen en met belastinggeld te bewaren voor toekomstige generaties. Dit is aanvankelijk heel aarzelend gebeurd maar wat zeker heeft geholpen, is het besef dat het behoud van het waardevolle uit het verleden in belangrijke mate zou kunnen bijdragen aan de ontwikkeling van een nationaal besef en het gevoel deel te zijn van een volk met een groot verleden. Later werd ook de toeristische en dus ook economische waarde van het erfgoed steeds meer onderkend en uiteindelijk bleek het verleden ook om zichzelf wille

waardevol te zijn. Het bewaren van wat was om het niet al bij voorbaat verloren te laten gaan voor toekomstige generaties, maar zonder te weten of zij er ook belangstelling voor zouden hebben. Groter nog is de onzekerheid over de vraag of zij niet ook heel andere zaken als erfgoed bewaard zouden willen zien.

Natievorming en nationale identiteit

Overal ter wereld is te zien hoe natievorming en cultureel erfgoed een politiek gestuurde, of minstens gestimuleerde, verbinding met elkaar aangaan. Dat geldt bijvoorbeeld voor veel nieuwe staten die proberen de logica van hun bestaan historisch en cultureel dwingend te legitimeren. De Europese Unie op haar beurt probeert in iedere uitbreiding een verder bewijs te zien voor de aanwezigheid van een gemeenschappelijke historische en culturele grondslag. Tegelijkertijd leidt de ontwikkeling van de Europese Unie en de komst van grote groepen 'vreemdelingen' er ook toe dat

de behoefte groeit aan een bevestiging en versterking van de nationale identiteit. Ook hier ging en gaat het particulier initiatief vooraf aan de acties van politiek en overheid.

In Nederland is de discussie over de nationale identiteit niet los te zien van de aanwezigheid van inmiddels meer dan negenhonderdduizend moslims in ons land. De opstelling van de 'entoe-nu'-Canon van Nederland, de plannen voor een Huis van de Democratie en een Nationaal Historisch Museum kunnen daar niet los van worden gezien. Hoe gevoelig het thema van de nationale identiteit inmiddels ligt, bleek wel toen Prinses Máxima in 2007 in een toespraak zei: 'De Nederlander bestaat niet'. Ze ging daarmee op de tenen staan van ieder die meende dat er zoiets als een authentieke Nederlandse identiteit bestaat. In de beschrijving daarvan klinkt door wat Johan Huizinga voor de oorlog 'Nederlands geestesmerk' noemde en wat, in de herinnering, na de

Oranje is het eigen erfgoed van de massa geworden

oorlog tot een gevoel van nationale eenheid is uitgegroeid. De verdelende invloed van de verzuiling is vergeten omdat iedereen, hoe verzuild ook, er in de ogen van nu toch hetzelfde uitzag. Het oranjegevoel is pas sinds de jaren zeventig bij uitstek het kleurige symbool van de eenheid van het volk. De driekleur is de vlag van de staat gebleven. Zelfs voor de Oranje's, die zich ook tot het oranje hebben bekend, heeft de kleur niet veel meer met hun familienaam te maken. Oranje is het eigen erfgoed van de massa geworden.

Eigenheid onderscheidt

Ook een meer lokaal en regionaal geïnspireerd identiteitsgevoel bedient zich graag van de rekwisieten die de fundus van het erfgoed te bieden heeft. In alle gevallen gaat het om pogingen lokaal eenheid te scheppen door zich te onderscheiden. 'Wij zijn en waren altijd al in positieve zin anders dan de anderen.' Een eigen dialect of een buiten de eigen kring herkenbare tongval is een vorm van cultureel erfgoed die eerder meer dan minder populair wordt. Men is trots op waar men vandaan komt en men wil dat laten horen. Dat er mogelijk weinig specifiek is dat daar aanleiding toe geeft, is een taboe. Je mag trots zijn op je identiteit en daar hoort een ander geen kritiek op te hebben. De identiteit wordt vooral geschapen door aan het verleden een bepaalde identiteit toe te kennen. De haven blijft het symbool van de stad, de havenarbeider het icoon van iedere gewone inwoner: recht voor zijn raap, hardwerkend, goudeerlijk. De lokale politiek exploiteert de identiteitssymboliek om de bijzondere kwaliteiten van de stad en haar bevolking te onderstrepen. Wie geen verleden heeft, moet het doen met verwijzingen naar de toekomst. Dat blijft moeizaam, omdat de toekomst onzeker en onbestemd is, terwijl het verleden een gegeven is.

Het erfgoed is populair

Meer dan ooit leeft het culturele erfgoed bij de bevolking. *Het bereik van het verleden* van het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) gaf in 2007 een beeld van de belangstelling voor het culturele erfgoed (Huysmans et al. 2007). Nederland hoort wat dat betreft tot de top van de Europese landen. De belangstelling voor musea, monumenten, oude dorps- en stadskernen, archeologische opgravingen en archieven is heel groot en breed. Ongeveer 15 procent van de bevolking kan gerekend worden tot de harde kern van geïnteresseerden en betrokkenen, een kleine 10 procent is ook verzamelaar van historisch materiaal, van welke aard dan ook. Het grootste deel van de bevolking bezoekt zo nu en dan, vaak met kinderen, een museum en een historisch of archeologisch interessante plek. Ongeveer 30 procent van de bevolking heeft geen enkele band met het historische en culturele erfgoed.

Met/zonder cultureel erfgoed

Kun je leven zonder cultureel erfgoed? Zeker, van meer dan 4,5 miljoen Nederlanders ouder dan 6 jaar weten we dat ze op geen enkele manier belangstelling tonen voor het culturele erfgoed. Ze kijken er niet naar op de televisie, lezen er niet over, bezichtigen in de vakantie geen kerken of kastelen en gaan nooit naar een museum. Omdat ze in Nederland leven, zijn ze echter omringd door wat vorige generaties hebben nagelaten en door huidige generaties in stand wordt gehouden. Het Nederlandse landschap is vrijwel helemaal een cultuurlandschap. De polders, de bossen en de plassen zijn door mensenhanden tot stand gebracht. Zonder onderhoud zouden de plassen vervenen of steeds meer land opslokken, de bossen zouden verwilderen en de polders veranderen in moerassen.

Met uitzondering van steden als Almere en Lelystad is iedere plaats in Nederland getekend door het verleden. De plattegrond van Utrecht

binnen de singels is nog vrijwel dezelfde als die van de 17de eeuw. Ook wie als Utrechter niets met geschiedenis en erfgoed heeft, zal de Domtoren beschouwen als het symbool van de stad. Pogingen wat in de stedelijke omgeving als vertrouwd beleefd wordt door iets nieuws te vervangen roepen vrijwel altijd verzet op, ook bij degenen die op geen enkel ander moment of uit eigen beweging iets laten blijken van interesse in cultureel erfgoed. Dezelfde overheid die de middelen beschikbaar stelt om het gecanoniseerde erfgoed veilig te stellen, bedreigt in hun ogen wat zij niet als erfgoed, maar als hun habitat beschouwen.

Hier wordt een spanning voelbaar, die in de erfgoeddiscussie misschien te weinig open besproken wordt. Gaat het bij erfgoed nu om het bewaren van wat uit het verleden nu de moeite waard is, of om wat het verleden nu de moeite waard maakt? Mensen hechten in de loop van hun leven sterk aan hun omgeving, al is die niet mooi of bijzonder. Zij bouwen hun identiteit op in hun omgeving en incorporeren die omgeving ook in hun identiteit. Mensen laten zich erfgoed dat zij in hun levensgeschiedenis hebben toegeëigend niet zonder slag of stoot afnemen.

De overheid is de belangrijkste en vaak ook enige financier van plaatsen waar het culturele erfgoed in stand gehouden en bewaard wordt. De enige grote uitzondering vormen de ongeveer 50.000 historische woningen – minder dan 1 procent van het totale woningbestand – die door particuliere eigenaren grotendeels met eigen middelen in goede staat worden gehouden. Namens de samenleving heeft de overheid toch een grote zeggenschap over wat er wel en niet met deze huizen, gevelwanden en stads- en dorpsgezichten mag gebeuren. Tegelijkertijd is de overheid natuurlijk ook de partij die de grootste veranderingen in de omgeving van het gecanoniseerde erfgoed aanbrengt.

Persoonlijke voorkeur

Wat als erfgoed wordt beschouwd, is steeds meer een kwestie van persoonlijke voorkeur. Dat geldt minder voor de publieke ruimte dan voor de privésfeer. In de woonhuizen is het culturele erfgoed duidelijk op zijn retour. Iedere antiquair klaagt over het verdwijnen van de belangstelling voor antieke meubelen die nu vaak goedkoper zijn dan nieuwe meubelen. Ze zijn letterlijk uit de mode geraakt en er is ook geld genoeg voor regelmatige vervanging. Het verleden is niet langer een onvermijdelijke gift voor de toekomst. Op Funda.nl zijn de interieurfoto's het bewijs van de ont-historisering van de inrichting. Hoogstens kiest men voor één bijzonder voorwerp of meubelstuk, vaak ook als herinnering aan (groot)ouders. Daarmee is het opnieuw deel geworden van de eigen geschiedenis.

Toch, wie goed kijkt ziet nieuwe vormen van cultureel erfgoed ontstaan. Dat kan op

Wie goed kijkt ziet nieuwe vormen van cultureel erfgoed ontstaan

hoog niveau zijn in de vorm van een collectie zilver uit een bepaalde tijd of stad, maar meestal is het veel gewoner en persoonlijker. De cd-collectie met muziek uit de tijd dat men zelf jong was, een verzameling stripboeken, het bekerkastje ter herinnering aan de eigen sportsuccessen, de Barbiepoppen op de bank. Het zilver mag dan de hoge cultuur representeren en de Barbiepoppen de lage cultuur, in essentie vertellen ze hetzelfde verhaal. Mensen zijn verzamelaars en veel verzamelingen hebben een historisch karakter. De verzamelingen hebben tegenwoordig echter steeds meer een autobiografisch accent dat geen verplichtingen inhoudt voor volgende generaties.

Dat is misschien wat het meest is veranderd. De Nederlander van nu beschouwt zich minder bepaald door de geschiedenis dan zijn landgenoot in het verleden. De moderne burger ziet zichzelf toch vooral als de drager van zijn eigen geschiedenis. Daarmee wordt hij ook de bepaler van zijn eigen culturele erfgoed, dat vooral in dienst staat van de bevestiging van de eigen identiteit. Natuurlijk zijn er mensen met een vergelijkbare particuliere interesse: 'alles van Elvis Presley'. Dat schept een band die steeds vaker wereldwijd is, maar die hoeft niet met anderen thuis gedeeld te worden. In feite wordt de beheerder van het culturele erfgoed ook erflater: hij schept toekomstig cultureel erfgoed en streeft soms heel bewust naar erkenning en behoud daarvan. Het is heel waarschijnlijk dat veel mensen die geen enkele belangstelling tonen voor wat in meer formele zin als cultureel erfgoed beschouwd wordt, zelf hun eigen erfgoedalternatief hebben opgebouwd.

Leefstijl, muziek en kleding kunnen individueel heel afwijkend zijn en toch een collectieve identiteit verraden. De populariteit van tatoeages is daar een mooi voorbeeld van. Het tatoeëren is op zich vreemd aan Europese culturen, maar ook de voorkeur

Migranten moeten vaak de overstap maken van een als ‘natuurlijk’ beleefde naar een zelf geconstrueerde identiteit

voor exotische tribale symbolen wijst op een sterk geïndividualiseerde keuze voor erfgoed dat als passend bij de eigen identiteitswens wordt gezien.

De migrant en zijn erfgoed

Migranten leven als het ware onbewust te midden van een cultureel erfgoed waarvan zij de geschiedenis en dus de wording en ontwikkeling helemaal niet kennen. Zij hebben niet de vrijheid om daaruit hun eigen selectie te maken en met behulp daarvan hun eigen identiteit mee vorm te geven. Autochtone Nederlanders die moslim of boeddhist worden, blijken vaak bijzonder geïnteresseerd te zijn in de historische wortels van deze religie. Dat is niet toevallig, ook in de christelijke traditie wordt een sterke rechtvaardiging gevonden in het streven naar een verbinding met wat als de oorsprong of de bron gezien wordt. De spanning die veel migranten van de eerste en tweede generatie in hun identiteitsbeleving

ondervinden, komt mede voort uit het feit dat zij van een als ‘natuurlijk’ beleefde identiteit de overstap moeten maken naar een zelf geconstrueerde identiteit. Dat is extra moeilijk als ook een keuze gemaakt moet worden uit culturele erfenissen – allochtoon en autochtoon – die niet gemakkelijk met elkaar in overeenstemming te brengen zijn.

Rekening houdend met de individualisering van de burger krijgt de culturele erfgoed-politiek een precair karakter. Simpel gezegd, er zijn situaties waarin de burger wil dat bewaard blijft wat voor hem emotioneel van belang is, terwijl de overheid andere, meestal economische overwegingen van groter gewicht vindt. Aan de andere kant maakt de overheid ook keuzes ten aanzien van het cultureel erfgoed die minder op de instemming van burgers kunnen rekenen. Dat is heel goed te zien in tijden waarin, zoals nu, grote bezuinigingen op de overheidsbegroting onvermijdelijk zijn. ‘Duur’ erfgoed dat niet zichtbaar tot ieders welzijn bijdraagt, staat dan ter discussie. Moet iedereen bijdragen aan het behoud van wat een ‘elite’ van belang vindt? Voor opera, toporkesten, ballet of musea kun je toch ook in het buitenland terecht? Waarom zulke grote archieven en bibliotheken, als daar zo weinig gebruik van gemaakt wordt? Je kunt toch niet ‘alles’ bewaren en niet iedere oude potscherf hoeft toch te worden opgegraven en geconserveerd? En omgekeerd, waarom is er zo weinig geld beschikbaar voor modern cultureel erfgoed: film, dans, popmuziek, e-cultuur?

De PVV is de politieke partij met het meest uitgesproken standpunt op dit gebied, maar onderzoek van het SCP laat zien dat als mensen gevraagd wordt aan te geven op welke begrotingsposten bezuinigd kan worden, ontwikkelingssamenwerking en kunst en cultuur altijd de hoogste scores behalen. De helft en meer van de budgetten daarvoor kan wel worden geschrapt. Het is bijna vanzelf-

Paul Schnabel

is tot 1 mei 2013 directeur van het
Sociaal en Cultureel Planbureau

sprekend te zeggen dat er dan veel waardevols definitief verloren zal gaan. Lastiger is het, uit te leggen waarom dat ook waardevol zou kunnen zijn voor wie er niet in geïnteresseerd is. Dan is het gemakkelijker duidelijk te maken waarom het behoud van cultureel erfgoed van politiek en beleid inspanning en geld vraagt die particulieren alleen of gezamenlijk maar beperkt op kunnen brengen. Dat de keuze voor wat wel en niet 'verzorgd behouden' moet blijven, nooit helemaal objectief zal kunnen zijn, maakt dat de vraag daarnaar altijd weer het begin van een debat zal blijven.

Literatuur

Huysmans, F. en J. de Haan (2007) *Het bereik van het verleden: ontwikkelingen in de belangstelling voor cultureel erfgoed*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Noot

- 1 Bewerking van Schnabel, P. (2010) 'Cultureel erfgoed sociaal en politiek gezien'. In: *Neerlands hoop: erfgoed en politiek*, 33-40.